

ZÁDOR ÉS ÁGOTA

(Költészet és valóság a nagykunsági történeti hagyományokban)

BARNA GÁBOR

A magyar népköltészet palettáján a Nagykunság vidéke nem változatos színeivel, műfaji sokszínűségével ismert. Ellenkezőleg. Azt tartjuk, úgy tudjuk, hogy a klasszikus epikus és lírai műfajok alkotásai közül (mese, monda, anekdota, ballada, dal stb.) ezen a vidéken alig jegyezhető le bármi is. A Nagykunságról szóló monográfiájában Bellon Tibor ennek magyarázatát abban látja, hogy a XVIII. század korszakos eseménye, a redemptio (önmegváltás a jobbágyi sorból) olyan társadalmi fejlődést indított el a kiváltásos kerületekben, amely nem kedvezett a fentebb említett műfajok életbentartásának, amely éppen e műfajok továbbadáshoz szükséges hagyományozódási alkalmakat szüntette meg. (Vö. Bellon 1979: 206 kk.) A más vidékekről jól ismert fonók, fosztók s egyéb társasmunkák a Nagykunságban már másfél évszázada nem ismertek, vagy nem is voltak (pl. kukoricafosztók), helyettük a nagyobb lélekszámú, társadalmilag jobban tagolt közösségekre inkább jellemző rokoni (baráti) összejövetelek, illetőleg a foglalkozási valamint területi (ritkábban ezekhez társulva-vallási) alapon megszervezett körök és egyesületek voltak jellemzőek. Ez egy polgárosultabb közösség képét mutatja, s ezek inkább az ún. igaz történetek jelentkezése és hagyományozódása számára szolgáltak keretül.

Ez a kép élt bennem is 1976-ban, akkor, amikor a karcagi honismereti diáktábor egyik csoportjának vezetésére Bellon Tibor felkért. Célkitűzésünk a nagykunsági (karcagi) történeti hagyományok feltárása volt. Kérdésfeltevéseinkre, az általam összeállított útmutatóra és kérdőívre valószínűleg hatással volt Dobos Ilona akkor nemrég megjelent könyve (Dobos 1971), hiszen a diákok közreműködésével arra kerestünk választ, hogy mennyire intenzív a karcagiak történeti érdeklődése, mennyire országos és mennyire lokális kötődésű? Érték-e hatások a szóbeliséget az iskola, az olvasmány-élmények, rádió, televízió oldaláról? Milyen tárgyi emlékeztetők az életben tartói a hagyományoknak? S egyáltalán kihámozható-e vala-milyen történelemszemlélet a feljegyzett történeti hagyományanyagból? (Vö. Barna 1976.) Előre bocsáthatom, hogy tapasztalataink nagymértékben megegyeztek Dobos Ilona tarcali eredményeivel.

Az 1976. évi gyűjtés során feljegyzett hagyomány inkább egy „tradicionális történeti tudásnak” tekinthető, mintsem szövegilleg, esztétikailag jól megformált történeti mondaanyagnak (Dobos 1971: 139). Nagyon nagy százalékban szinte csak egymondatos

„monda-motívumok” (Ferenczi 1960) kerültek lejegyzésre, s jól megformált, tudatosan jól megformált szövegekkel alig találkoztunk.

A monda közösségi funkciói közül ilyen körülmények között a szórakoztatás meg sem jelenik – hiányoznak ehhez a szükséges közösségi alkalmak, keretek –, felerősödik és felértékelődik viszont a tanítás, azaz bizonyos közösségi érdekek történeti megindoklása, magyarázata, s általa csoporttudatuk erősítésének igénye. Ez viszont kisebb, főleg családi keretben működött, érvényesült. Karcagon (és másutt a Nagykunságban) az említett két nagyobb témakör (és érdekkör) köré csoportosítható: 1.) a nagykunok származása, s a 2.) a redemptio – azaz végsősoron akár egyetlen témakör (és érdek) említhető: ez pedig a kiváltságok indoklásának, őrzésének és hiánytalan továbbadásának érdeke. Ez annyira fontos volt a kunsági társadalomnak a múlt század utolsó harmadáig, hogy háttérbe szorított minden más érdeket. Nem (vagy alig) engedhetett teret a költészetnek, a szórakoztatásnak, hisz más volt a funkciója. Ennek alapján szelektált, válogatott történeti emlékezetében is. A költészetnek, a szórakoztatásnak csupán e két nagy esemény (a kunok magyarországi betelepődése, letelepedése és az önmegváltás) közé eső időszak történései adtak lehetőséget. Párosulva a sajátos társadalomfejlődéssel – a megfelelő, alkotásra inspiráló és hagyományéltető közösségi alkalmak hiányával – ez eredményezhette a nagykunsági népköltészet színtelenebb voltát. A múlt század végétől pedig, hogy a fentebb említett közösségi érdekek elhalványodtak, majd teljesen megszűntek, még ez az újabb körülmény is a hagyomány elszegényedéséhez, átalakulásához vezetett. E közösségi érdekek egykori meglétét, erősségét a múlt századi (nyilván idegenből, kívülről származó) kunhegyesi lelkész, Kulifay Zsigmond is észrevette, s így ír róla: „Általában véve hajdan jogaiknak, kivált a nemesekkel való megosztásában ovatosabbak és nem nagyon bő kezűek voltak. A nemesi privilégiumok eltörlése óta az újabb időkben ez a féltékenység is megszűnt nagy részben.” (Pesty 1978: 137) Ebből az idézetből az látszik csupán, hogy a jogok megvédésének szükségessége, illetőleg e kényszer megszűnése milyen változásokat hozhatott a kunhegyesiek gondolkodásában, mentalitásában. S ez bizonyára visszahatott a privilégiumokhoz kötődő történeti hagyományok ismeretére is. Ferenczi Imrével (1966: 51) együtt elmondhatjuk tehát, hogy a monda-hagyomány elemzéséhez nélkülözhetetlen a közösségi történeti háttér ismerete.

A Nagykunság (egyáltalán a kunok és a jászok) történeti irodalma viszonylag gazdag. Ezt századunk néprajzi kutatása is kellőképpen használta, használja (pl. Györffy 1955; Bellon 1979; Örsi 1988). Így tehát a szükséges történeti háttér ismert, azaz a szájhagyomány egy-egy szelete mögött jól fölfejtendő.

Az 1976-os gyűjtési tapasztalatok alapján elmondhatjuk, hogy a karcagi történeti hagyomány bizonyos epikus jellemzőket felvonultató része helynévmagyarázó hagyomány, névmagyarázó monda. Próbaképpen megnéztük a Pesty Frigyes-féle helynévtár egész nagykunsági anyagát. Az egymástól nagyon is eltérő részletességű és forrásértékű anyagban a beküldők csupán néhány esetben írták le a helynevekhez kapcsolódó epikus történetet (lehet, hogy nem is volt), máskor mi, kései olvasók gyanítunk a szűkszavúan megadott hagyomány mögött valamilyen történetet, több esetben pedig csak utalnak a mondai hagyományra, vagy pedig éppen azt jelzik, mint pl. Túrkevéen, hogy az adott földrajzi névhez „semmi néprege vagy monda nincs kötvé”. (Pesty 1978: 187, Túrkeve)

Egyes bejegyzések azt mutatják, hogy ugyanarra a földrajzi objektumra vonatkozó helyi történeti hagyományok, névmagyarázó mondák egymástól még a szomszédos nagykun városokban is eltérőek lehetnek. Egyik példa erre a *Karajános* helynév (mocsár, gát neve), amelyet Kisújszálláson egy 1680–1690 között a vidéken garázdálkodó „Kara János nevű rabló rácz vezér”-től származtatnak, aki a harcok során a mocsárba fült. (Pesty 1978: 133) Karcagon ezt a magyarázatot Varró László főbíró „Új Péter mondája szerint” idézi, de röviden leírja azt is, hogy ott egy „Karajános nevű kun lovastul beleveszett” a rétbe. (Pesty 1978: 155) Századunk elején pedig Kimnach Ödön (1903: 60) feljegyezte a névmagyarázó mondat is: „Kara-János. Egy ily nevű vitéz el akarta rabolni a Zádor lovag szeretőjét, Ágotát. Éjnek idején lóra ült s csendesesen megkötelítette az ágotai csárdát. Zádor ezt megtudta s meggátolta szándékában, de megfogni nem tudta. Űzőbe vette tehát s csak nagy fáradság árán, majd a kisújszállási határnál érte utól. Ekkor megölte, testét pedig egy közeli érbe tapostatta lovával. Innen nyerte ez a hely a Kara János nevet. Karagátnek is nevezik.” E történet nagyon közel áll Új Péter költeményéhez. Nem volt tehát egy egységesnek tekinthető nagykunsági történeti mondahagyomány, hanem csupán helyi mondák változatainak köre.

Történeti mondahősök meglétét gyaníthatjuk még, vagy éppen ismerjük meg a Pesty-féle helynévgyűjtemény néhány szűkszavú megjegyzése mögött, s ezt egészíthetjük ki a máig élő szájhagyományból.

Kunszentmártonban (szülővárosomban) a főjegyző leírása szerint a „Köttön kerti szőlő hegyek... nevét némelyek Kuthen, kun király nevééről akarják származtatni” (Pesty 1978: 161). E hagyomány máig él Kunszentmártonban, s a halom keletkezését hozzák kapcsolatba Köttön király halálával: holtteste fölé katonái egy-egy süveg földet hordtak. E monda tehát egy mondatípus megjelenése, a kalapban (stb.) összehordott sírhalom helyi változata. (Zárójelben jegyzem meg csupán, hogy a kiskunsági Harkakötöny-pusztá mellett ez a kunszentmártoni halom őrzi Magyarországon egyedül a betelepedett kunok tragikus

véget ért királyának nevét. Legrégibb említése egy 1767-es kunszentmártoni tanácsí jegyzőkönyvi bejegyzésben olvasható – vö. Dósa–Szabó (1936: 80–81). A Kunszentmárton pusztájaként ismert Mesterszállás nevét az élő szájhagyomány egy kovácsmestertől eredezteti.

Túrkevéről szólva Pesty Frigyes (Hajdu László ügyvéd feljegyzése után) azt írja, hogy „*Turkeve* nevét Horváth Péter Commentatiója szerint (:de primordiis Jazygum et Cumanorum:) az Árpáddal együtt bejött egyik kun vezértől Kevétől, mint alapítótól” nyerte. (Pesty 1978: 183) A város határában lévő elpusztult települések nevei közül a közlés szerint *Kaba* „ősmagyar vezéri név” (i.m. 186). Ez az egy példa is jól jelzi a régi történeti irodalom hatását a helyi történeti hagyományra.

Karcagon az *Ecse zug* nevét egy „*Ecse* nevű kunvitéztől” (Pesty 1978: 151), „*Tibócz, Tiboczhalom, Tiboczfertő – Tibocz kun csapat vezér nevéből*” (i.m. 154), a „*Kis és nagy Zádor-ér, hajdani Zádor kunvezérről nyerte nevét, ki a rege szerint, Ohat Mártonné Agota leányát nőül venni akarván, Bengersege nevű fegyvernökét küldé Ágotához – kinek nevéből egy a határszélénél korcsma neveztetik. – Bengersege hűség-telensége következtében ura által azon méreggel itattatván, melylyel ő urát elveszteni akarta, azon hely hol eltemettetett máig is Bengersege-nek neveztetik.*” (i.m. 155) A századforduló karcagi hagyományában a név Bengercsege – Bengecsege alakban élt. Azt jegyezték fel róla, hogy „*Zádornak egy Bengercsege nevű vezére volt, ki táborát rendszeren a Zádorétól távolabb szokta felütni s mindig ugyanazon a helyen, ezért nevezik ma is ezen környéket Bengecsege-nek, Bengecsege-halmának.*” (Kimmach 1903: 59–60) Az újabb szakirodalom nem emlékezik meg erről a földrajzi névről és a hozzá fűződő névmagyarázó hagyományról (Örsi 1988), csupán Németh Gyula egy régi írása értelmezi e nagykunsági helynevet (Németh 1990: 445): „*Bengecsege egy halom és egy laponyag neve a karcagi határban. Eredetileg személynév, eredeti jelentése »Örököske«.*” (Az adatra Ökrösné Bartha Júlia hívta fel a figyelmemet.)

Ezzel az adattal érkeztünk el előadásom címadó mondájához, az élő karcagi szájhagyományban fellelhető *Zádor és Ágota* történetekhez.

A hagyomány történetüket a török korhoz köti. Vegyük sorra azt a néhány szövegelemet, amelyet 1976-ban lejegyeztünk (részben magnóra is vettünk):

a) „*Ágota nemes lány és Zádor vitéz egy megyei bálon ismerkedtek meg. Zádor vitéz építtetett egy hidet, hogy átjárjon a sebes folyón Ágotához.*” (Szabó Sámuel, Karcag, Kerekes István u. 12.)

b) „Zádor ott lakott a kilenc lyukú hídnál, itt Karcagon. Akkor ott erdő volt. A nádudvari határban lakott Ágota. Zádor beleszeretett Ágotába és elvette feleségül. Zádort behívták katonának, elment háborúba. Azalatt elszerette Kara János Ágotát. Amikor ezt megtudta Zádor, akkor hazajött a háborúból és megleste, hogy mikor megy Kara Ágotához. Rajtaütött. Kara meglátta és elmenekült. De Zádor addig üldözte, amíg a nádasba fulladt. Azt a részt ma is Karajánosnak hívják.” (Mészáros István, Karcag, Damjanich u. 36.) Ennél a történetnél különösen jól észlelhetjük Új Péter költeményének hatását.

c) „Zádor és Ágota, ez egy szerelmes pár volt. Elhúzódtak egy szigetre, ahová csak ők tudtak bemenni. Zádor pusztított is el törököt. Sokat nélkülöztek a szigeten. Egyszer azonban a törökök megtalálták és megölték őket.” (Szűcs Béla, Karcag, Csokonai u. 16.) Anélkül, hogy a Ketel vitéztől szóló karcagi hagyományokra részletesebben kitérnénk, csak röviden utalok arra, hogy ebben a hagyományban Zádor és Ágota története keveredik a Ketel vitéztől szóló elbeszélésekkel.

d) A karcagi határban lévő Zádor-híd a helyi hagyomány szerint egykor kilenclyukú volt, de egy nagy árvíz elvitte és csak ötöt hagyott belőle. Alatta folyt a Hortobágy vize. A híd építéséről beszélnek még a következőket: „Ezt építtette Ágota kisasszony. A nemes fiúk és lányok összejöttek a megyében. Bált csináltak, mert szerettek ám táncolni. Itt ismerkedett meg Zádor vitézzel Ágota kisasszony. Ágota kisasszonynak ott volt földje, osztán hogy oda tudják járni, mert nagy víz volt ám ottan, azért csináltatta a hidat.” (Szabó Sámuel, Karcag, Kerekes István u. 42.)

e) Ágotáról csárdát és egy halmot neveztek el: „Az Ágota-halom ma is létezik. Rengeteg tatárt temettek el ide ezelőtt. Hét-nyolc esztendővel ezelőtt kezdtek földet hordani onnét. Annyi emberkoponyát hánytak ki onnét, hogy lett vóna egy gumikocsi derékka is.” (Vasas Mihály, Karcag, Lenin u. 36.)

f) „Ágotai csárda. Zádornak a kedvese, Ágota lakott itt. A Nádudvarra vezető út mentén van éppen a határnál. Zádor lovag ide járt hozzá, míg a fegyveres népe távolabb a Zádor halma körül tanyázott.” (Kimnach 1903: 60)

g) (Csak tartalmi pontossággal, s nem szó szerinti lejegyzésben ismert az Ágota-csárdáról egy másik hagyomány.) Az idős adatközlő még személyesen járt az Ágota-csárdában. Emlékszik arra a vastag tölgyfa asztalra, amelyre Rózsa Sándor is rávéste a nevét. Az asztalba karikák voltak szerelve, ülőhelynyi távolságra egymástól, amelyhez a lovakat kötötték. A csárdához tartozó pincén keresztül tudtak annak idején a betyárok elmenekülni üldözőik, a pandúrok elől. (Szabó Irma, Karcag, Kerekes István u. 42.)

Ebből a karcagi és környékbeli történeti hagyományból, földrajzi nevek magyarázatából, valamint a magyar régmúlt XIX. századi ismeret-anyagából (főleg honfoglalás korának ismertnek gondolt eseményei és szereplői) Új Péter karcagi nótárius szerkesztette és írta meg epikus énekét, amely azonban egy hosszabb alkotásnak csupán egy éneke, fejezete. Új Péter személyével és munkásságával, a *Kun történetek régi időből* című, többször kinyomtatott epikus énekével, s ebben Zádor és Ágota történetével H. Tóth Imre foglalkozott részletesen évtizedekkel ezelőtt. Kutatási eredményei máig alapvetőek és megfontolandók. (H. Tóth 1956) Én Bellon Tibornak és munkatársainak jóvoltából a karcagi múzeum helytörténeti könyvtárában lévő, s 1828-ban Pesten kiadott példányt használtam.

Zádor és Ágota történetét Új Péter Szent László korába helyezi, csupán rövid utalásként, keretként tűnik fel a honfoglalás időszaka, mintegy magyarázatul az énekben szereplő egyes családok, személyek, valamint a Nagykunság vidék földrajzi neveinek értelmezésére.

Ebbe az időbeli keretbe belefért Zádor, Keve (Túrkeve névadója Új Péter szerint), Ágota, de nem fért bele pl. a Kunszentmártonból idézett, s valószínűleg Új Péter előtt sem ismeretlen Köttön (Kuthen) kun király alakja, aki köztudottan Szent László uralkodása után másfél évszázaddal később vezette népét, a mai kunok elődeit, Magyarországra. Új Péter epikus énekében ennek nyoma sincs, sőt, a kunok a magyarok azonos nyelvet beszélő testvérmépeként jelennek meg úgy, hogy a magyarokkal együtt jöttek be a honfoglaláskor mai lakóhelyükre, illetőleg egyes jeles vitézeik az ország más részein is kaptak szállásföldet vitézi tetteik jutalmául.

Úgy véljük, hogy a karcagi határban lévő olyan földrajzi nevek, mint Zádor és Ágota – e kettő ráadásul egymás közelében, egymás mellett –, valamint Asszonyszállás, Karajános (Kara János), magukban rejtették egy epikus történet csíráját. A szájhagyományban ez valószínűleg egyszerű formában, rövid névmagyarázó történetként élhetett – mai példánk is inkább ezt sejtetik, s hasonló a véleménye H. Tóth Imrének is –, ez inspirálhatta a verseket író Új Péter nótáriust, s ebből formálódott a szerelmi konfliktus, a hűséges Ágota, a nemes Zádor vitéz és az ármányos Kara János története. Ezt a hagyományt színezhette más földrajzi nevek magyarázata, amelyek – függetlenül Zádor és Ágota történetétől – szintén elindíthattak bizonyos mondai formálódást, mint pl. Apavára, Törökbor, Tatárülés, Ködszállás, Magyarka.

A fentiek közül Apavarával kapcsolatosan él a legszebb, mondai megformáltságot mutató történet, amelynek hőse egy bizonyos önfeláldozó Ketel vitéz. Bár Örsi Julianna azt írja, hogy e monda legteljesebb változatát Kimnach Ödön mutatja be az *Ethnographia*

hasábjain, e közölt történetben nem szerepel Ketel vitéz, aki pedig máig sokat emlegetett alakja a karcagi szájhagyománynak, s éppen Apavárával kapcsolataiban. Nagyon valószínű, hogy Kimnach Ödön cikkének írásakor Boros Vilmos Ketel vitézről 1892-ben írott könyve még nem hatotta át a karcagi szájhagyományt annyira, mint későbbi évtizedekben. Meg kell azt is jegyeznünk – s ezt már Örsi Julianna is észrevette –, hogy Kimnach Ödön cikkének bizonyos mozzanatai a cikk külön karcagi közlésének hatására (Kimnach 1935 – Örsi Julianna után utalok rá, nem volt a kezemben) széles körben elterjedtek a szájhagyományban.

H. Tóth Imre részletesen elemezte, hogy Új Péter munkájára mennyire hatott a XIX. század első felének epikus költészete: kiket ismert, kiket olvasott a karcagi nótárius a klasszikus és a kortárs szerzők közül. A magát az Osszián énekek hatására "kun bárdus"-nak (H. Tóth 1956: 121) nevező Új Péter H. Tóth Imre megállapítása szerint verse művét Kisfaludy Sándor regéinek hatására írta meg. De utal H. Tóth Imre a Karcagon is járt Csokonai Vitéz Mihály valószínű befolyására is a költemény szerkezetében. A nagy nemzeti epikus énekek (Vörösmarty Mihály, vagy Arany János munkái) mellett Új Péter megalkotta egy kistáji csoport, a sajátosan erős nagykun (kunsági) öntudattal rendelkező karcagiak „helyi eposzát”, amely későbbi kiadásokban és átdolgozásokban nagyon népszerűvé és széles körben ismertté vált. (H. Tóth Imre ezek közül megemlíti Miliesz Béla prózai átdolgozását /Pest, 1867/, s Szendrey Imre verses változatát.) E feldolgozásokat, változatokat megtaláltuk 1976-os gyűjtésünk során a családi könyvtárakban. Különösen Szendrey Imre feldolgozása említendő itt meg, aki megénekelte egy másik karcagi hagyományt is, Ecseg és Orgonda történetét. (Ennek szövegét Nagy Attilának – Karcag, Múzeum – köszönöm.)

Figyelemre méltó a szereplők jellemzése. Ők mint egy hősnének hősei jelennek meg. A szélső pólusokon Zádor és Ágota, mint a nemes, a jó és a szép megtestesítői, ill. velük szemben Kara János, a hitszegő társ, a rossz képviselője. Egyfajta közbülső helyzetben van Asszonyszállás nagyasszonya, akinél semmiféle komolyabb jellemábrázolást nem figyelhetünk meg: ő a nagyasszony.

A szereplők szinte mesehősként bukkannak fel. H. Tóth Imrével ellentétben én nem érzem olyan élesnek és olyan fontosnak a versben megtalálható társadalombírálatot, hanem sokkal inkább az a kérdés foglalkoztat – H. Tóth Imréhez hasonlóan –, hogy honnan merítette költeménye magvát Új Péter, vajon élt-e a XIX. század első harmadában egy Zádorról és Ágotáról szóló helyi, karcagi mondahagyomány. H. Tóth Imre véleményét elfogadva írhatom, hogy „Új Péter idejében nem volt olyan *egységes, egészet alkotó* népi szóbeli hagyomány, amelynek alapján a költő az *egész* Zádor és Ágotát megírhatta volna”.

(H. Tóth 1956: 123) A fentebb is leírt hagyományokat viszont ismernie kellett ahhoz, hogy eposzát megírhasssa. Ma már kideríthetetlen, hogy e földrajzi nevekhez milyen névmagyarázó hagyományok kötődhettek a múlt század második harmadában. Az 1860-as évekből viszont rendelkezésünkre áll már a Pesty-féle gyűjtemény, amely azonban – mint az előbb láttuk – már magán viseli az Új Péter-i költemény nyomait.

Nem érzem a verses történetben az éles társadalombírálatot, amire H. Tóth Imre utal. Sokkal fontosabbnak tartom a költemény jellemábrázolásokon keresztül kibontakozó az erkölcsi tanítását, a jó győzelmét az ármány és a gonosz fölött, a szerelem nagy erejének bemutatását.

Zádor és Ágota története egy helyi eseményt dolgoz fel, amely mögött azonban bizonyos országos események adják a történés kereteit. A névmagyarázó mondák felhasználásával e történeti hagyományból Új Péter csinált verses történetet, amely eredeti verses formájában, valamint prózai átdolgozásában visszahatót a szájhagyományra, annak fonalát, cselekményét már a verses história szerint alakítva. Ez található meg a mai karcagi szájhagyományban.

A hagyomány fenntartói maguk e füzetek, kiadványok, könyvek lehetnek. Igazi életben tartói azonban maguk a máig meglévő határrész nevek, földrajzi nevek, illetőleg maguk a dombok, határrészek, amelyeknek magyarázataként e történet sor máig népszerű. Ezekre alapozva formálta költészetté Új Péter a viszonylag szintelen helyi történeti hagyományt, költeményével tovább erősíteni akarván a nagykun öntudatot.

Az alkotásfolyamatban tetten érhető tehát a szájhagyomány és az írásbeliség állandó egymásra hatása, egymást – esetünkben – gazdagító jellege.

Nem volt megfogható az 1976-os gyűjtés során az iskola, a rádió és a televízió közvetlen vagy akár közvetett szerepe a hagyomány ápolásában, fenntartásában. Bár Tálasi István (1971: 489) azt írja, hogy az „egész Jászkunság területén az iskolákban kötelező volt a kunság történetének a tanulása” – s ezt a megállapítást Örsi Julianna (1988: 354) is átveszi –, erre vonatkozóan a Nagy-kunságból konkrét adatot nem találtam. (Vö. Józsa é.n.: 31 skk. A kunszentmártoni iskola történelmi, honismereti tankönyvei között csupán Losontzi István: Hármas Kis Tükör-ét tudja megemlíteni, s nem talált adatot a helyi történet, a kun Miatyánk stb. tanítására. Bár egy-egy öntudatos tanító tevékenységéből természetesen ezt nem lehet kizárni.) Sokkal inkább elképzelhető, hogy a nagykun városok vezető családjai, vezető tisztviselői e kun történeti tudat és hagyomány fő ápolói, s ezáltal a közösségi érdekek megfogalmazói. A történeti tudat inkább egyfajta családi hagyományként élt–él, amelyben azonban – karcagi kutatásaink szerint – helyet kaphatnak a kun leszármazásra, az egykori kiváltságokra utaló mozzanatok. Az 1976-os kutatások során

sok családnál összeírtuk a családi könyvtár állományát, így próbáltuk felderíteni a történeti hagyományok lehetséges írott forrásait. Sok helyen megtaláltuk vagy hivatkoztak Györffy István Nagykunsági krónikájára, Boros Vilmos Ketel vitézről szóló könyvére (ezt a hagyományt most nem érintettük), Zádor és Ágota, valamint Ecseg és Orgonda verses históriájára, illetőleg újságok cikkeire.

A szájhagyományban élő történetekből és a tudatosan megformált történeti hagyományokból, azaz e két forrásból kialakított történeti mondahagyomány a költészet síkján utal a kunok származására, a régmúlt idők dicső harcosaira, azaz a nagyszerű elődökre, s az ő példájukon akar öntudatot erősíteni, s erkölcsileg nevelni. A történeti hagyomány síkján pedig figyelemre méltó, hogy a múlt század eleji helyi névmagyarázó mondákból hogyan bontakozik ki egy, a néphagyományra építő, de azt irodalmilag tudatosan feldolgozó költemény, amely visszakerülvén a szájhagyományos műveltségbe azt mai napig élteti, színesíti.

A Zádor és Ágota szájhagyományban élő történetéből, amelyben ötvöződött a ma már felderíthetetlen történeti hagyomány, s Új Péter költeménye, már nem elsősorban a kiváltságokhoz való ragaszkodás olvasható ki, hanem sokkal inkább egy mitologizálásra hajló helyi történelemszemlélet, amely a dicső ősök tettein keresztül – ezek alkotják a közösség gyökereit – kívánja és tudja a szűkebb szülőföldet birtokba venni, azzal az érzelmi kötődést erősíteni.

IRODALOM

- Barna Gábor 1976: *Kérdőív és útmutató a karcagi történeti hagyományok kutatásához*, kézirat.
- Bellon Tibor 1979: *Nagykunság*, Budapest, Gondolat.
- Dobos Ilona 1971: *Tarcal története a szájhagyományban*, Budapest, Akadémiai.
- Dósa József–Szabó Elek 1936: *Kunszentmárton története I*, Kunszentmárton.
- Ferenczi Imre 1960: Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban, *Ethnographia* LXXI, 389–433.
- Ferenczi Imre 1966: Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány (egy magyar történeti népmondakör történeti és társadalmi összefüggései), *Ethnographia* LXXVII, 49–73.
- Györffy István 1955: *Nagykunsági krónika*, Budapest.

- Józsa László é. n. [1968]: *A kunszentmártoni Nagyiskola története*, Kunszentmárton.
- Kimnach Ödön 1903: Helynevekhez fűződő mondák Karczag vidékén, *Ethnographia* XIV, 58–60.
- Németh Gyula 1990: Árpád-kori törökjeink, in: *Törökök és magyarok I*, Budapest, Kőrösi Csoma Társaság–MTA Könyvtára, 438–455.
- Örsi Julianna 1988: A Nagykunság mint néprajzi csoport (Karczag és környezete kapcsolatrendszerének vizsgálata), *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 347–366.
- Pesty Frigyes 1978: *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából I: Jászkunság* (Bognár András közz.), Kecskemét–Szolnok, Katona József Megyei Könyvtár–Verseyhy Ferenc Megyei Könyvtár.
- Szendrey Imre 1886: Ecsegh és Orgonda. Régi kún történet, in: *Délibáb. Kún és jászregék a magyar nép számára*, Karczag, 4–13.
- Tálas István 1971: Hozzászólás a magyarországi kunok etnikumának kérdéséhez, *Népi kultúra – népi társadalom V–VI*, Budapest, 485–490.
- H. Tóth Imre 1956: Új Péter, a Nagykunság poétája, *Jászkunság III*, Szolnok, 121–125.
- Új Péter 1828: Zádor és Ágota a debreczeni útban, a XI. Századból, in: *Kún történetek régi időből Új Péter által*, Pest, 86–184.

ZÁDOR UND ÁGOTA.

Dichtung und Wahrheit in der historischen Überlieferung des
Gebiets Nagykunság

GÁBOR BARNA

In Karcag, in der Stadt in Nagykunság, mitten in der großen ungarischen Tiefebene, sind in der Volksdichtung lakonische Erklärungen über die Entstehung einiger geographischer Namen der Gegend aufbewahrt worden. Die Namen einiger Hügel oder Sümpfe werden auf einen Personennamen zurückgeführt. Man hat diese Personen miteinander in Verbindung gebracht, und über ihre Taten kurze epische Geschichten erzählt. Die Bewohner der Gegend sind die Nachfahren der Kumanen, die sich hier im 13. Jahrhundert niedergelassen haben.

Die Helden dieser Geschichten sind Ágota und der Recke Zádor, derer intrigierende Gegner stets versuchen, ihrer Liebe Hindernisse in den Weg zu stellen. Die Tradition verlegt diese Geschehnisse in die Zeit der türkischen Belagerung, in das 16–17. Jahrhundert.

Diese mündlich tradierten Erzählungen wurden 1828 von Uj Péter, einem Notar der Stadt Karcag und später am Ende des Jahrhunderts (1886) von Szendrey Imre als Gedicht niedergeschrieben und herausgegeben. Diese Hefte waren ihrerzeit sehr populär und gefragt, die Geschichten in ihnen hatten dann auch eine spürbare Rückwirkung auf die mündliche Tradition.

Aus den mündlich tradierten Geschichten und den bewußt geformten historischen Versgesängen bildete sich der heutige historische Sagenschatz von Karcag heraus, der auf der dichterischen Ebene auf die andersartige – türkische – Herkunft der Kumanen, auf die glorreichen Helden alter Zeiten, auf ruhmreiche Vorfahren erinnert, und mit ihnen ein moralisches Beispiel zu geben und das Zugehörigkeitsgefühl zu stärken versucht.